

A violin with a dark wood body and a light-colored neck is positioned diagonally across the frame. It lies on a bed of large, heart-shaped leaves. Some leaves are a deep, glossy green, while others are a vibrant pink with green veins and white variegation. The background is a textured, brownish surface, possibly a tree trunk or bark.

Bosch
Requiem

BOSCH REQUIEM 2021

BOSCH REQUIEM 2021

Requiem des Fleurs et des Nuages

HAWAR TAWFIQ

REQUIEM DES FLEURS ET DES NUAGES

KAIJA SAARIAHO

ANTHONY FIUMARA

no
vember
music

November Music 2021

BOSCH REQUIEM 2021

See the sky about to rain *Anthony Fiumara*

Terra Memoria *Kaija Saariaho*

Samen *Een film van Frank van Osch*

Requiem des Fleurs et des Nuages *Hawar Tawfiq*

4 NOVEMBER 2021

Muziekgebouw aan 't IJ, Amsterdam

5 NOVEMBER 2021

Jheronimus Bosch Art Center, 's-Hertogenbosch

no
vem
ber
music

Bosch
Requiem

November Music 2021

Requiem des Fleurs et des Nuages is een compositieopdracht van November Music en Muziekgebouw aan 't IJ, met financiële steun van Ammodo.

Het concert van 5 november wordt opgenomen en uitgezonden op zondag 7 november in het Avondconcert op radio 4, 20.00 uur.

Voorwoord

Zo groot als de verbeeldingskracht van Jeroen Bosch was, zo klein waren de marges waarbinnen een katholieke uitvaart destijds muzikaal kon worden vormgegeven. De Latijnse liturgie was leidend, ook in de eeuwen na het overlijden van de grote Bosschenaar. In onze tijd is er ruimte om het herdenken van een overledene op allerlei manieren vorm te geven. Componisten maken daar dankbaar gebruik van, getuige de overwegingen van Hawar Tawfiq voor zijn compositie-opdracht. Hij overziet de geschiedenis, onderzoekt het mogelijke materiaal, maakt daarin zijn keuzes en vormt het stuk naar eigen goeddunken.

Martin Hoondert laat in zijn bijdrage zien dat er parallel aan de eeuwenoude Europese requiem-traditie tal van andere religies en culturen zijn die elk op eigen wijze ritueel vormgeven aan afscheid nemen van geliefden of personen uit de gemeenschap. Maar in elk van die tradities zijn muziek en het woord de kern van het rituele afscheid.

Parallel aan het ontstaan van het Bosch Requiem 2021 loopt ook het educatieve project *Muzikale rituelen* met leerlingen van Bossche basisscholen. Door samen te praten en te spelen rond de vraag: Wat zou jij laten horen als je wilt troosten? komen de kinderen tot een gezamenlijke compositie. Het is mooi om te zien hoe herdenken en troost op die manier voor kinderen zowel een persoonlijke ervaring als een gemeenschappelijke uitingsvorm kan zijn. En dat nodigt weer uit tot nadenken over de vraag: Wat zou jijzelf willen laten weerklinken in een requiem?

November Music

's-Hertogenbosch, 2021

Inhoud

- 3 **Voorwoord**
- 9 **Een muzikaal antwoord op de dood** *Martin Hoondert*
- 17 **Omdat ieder leven telt** *Nicoline Baartman*
- 21 **Bouw samen een troostrijk muziekritueel** *Mark van de Voort*
- 29 **Programmatoelichting** *Hawar Tawfiq*
- 33 **Libretto Requiem des Fleurs et des Nuages** *Hawar Tawfiq*
- 45 **See the sky about to rain** *Anthony Fiumara*
- 47 **Terra Memoria** *Kaija Saariaho*
- 51 **Biografieën**
- 56 **Medewerkers**
- 58 **Colofon**

Een muzikaal antwoord op de dood

MARTIN HOONDERT

EEN MUZIKAAL ANTWOORD OP DE DOOD

Tijdens de eerste maanden van de coronapandemie verscheen een opmerkelijk filmpje op social media. In het filmpje zien we enkele doods-kistdragers uit Ghana die dansend op muziek met de kist op hun schouders op weg zijn naar het graf. Het dansen met de kist is inderdaad een praktijk in Ghana, maar op social media werd het filmpje niet getoond om iets te laten zien van een gangbaar uitvaartritueel, maar om te waarschuwen tegen het gevaar van het coronavirus. De boodschap was duidelijk: houd afstand, wapen jezelf tegen het virus, anders dansen wij straks met jouw doods-kist!

Ook in Nederland komen we de 'coffin dance' soms tegen bij uitvaarten, met name in Surinaamse kringen. De dansers van het Surinaamse gezelschap Wi Kan Doe zorgen voor een feestelijke uitvaart: zoals het leven gevierd werd, zo wordt ook de dood gevierd. Een woordvoerder van Wi Kan Doe liet op NPO Radio 1 weten niet blij te zijn met de filmpjes op social media, want ze doen geen recht aan het waardige afscheid dat zij door middel van de coffin dance willen bieden.

Het voorbeeld van de coffin dance maakt duidelijk dat de dood op heel verschillende manieren beleefd kan worden. Hoe we denken over de dood zien we terug in het uitvaartritueel. Denken en doen beïnvloeden elkaar. In de ene cultuur is de dood eerst en vooral een drama: het gescheiden raken van een geliefde wordt beleefd als een groot gemis, soms zelfs als een onrecht. In een andere cultuur is de dood een overgang naar een nieuwe vorm van leven, aangeduid met woorden als 'hemel' en 'hiernamaals', 'sheol' in het jodendom, 'samsara' in het hindoeïsme, 'djenna' in de islam. Wat we universeel met elkaar delen is de angst voor de dood. Om deze angst te bezweren voeren mensen rituelen uit, gebruiken ze muziek en vertellen ze verhalen.

In de omgang met de dood speelt muziek een belangrijke rol. De musicoloog Jules Combarieu verbindt in zijn boek *La musique et la magie* uit 1909 muziek met mystieke, magische en rituele praktijken. Hij stelt dat de oerfunctie van muziek erin bestond om de mens in contact te laten treden met het hiernamaals, met de geesten van overledenen, met de goden of met natuurkrachten. Hoe dit klinkt en welke accenten gelegd worden, verschilt per cultuur. Uit de rijkdom aan muzikaal-rituele praktijken rondom de dood geef ik enkele voorbeelden, die enigszins willekeurig gekozen zijn. Ze dienen dan ook vooral om onze eigen visie op en omgang met de dood te relativeren. Bij veel uitvaartrituelen in Nederland staat het geleefde leven centraal. Door middel van foto's, herinneringen en muziek wordt een beeld geschetst van het leven van de overledene. Niet het verlies staat centraal, maar datgene wat blijft, wat de nabestaanden meenemen de toekomst in. De muziek die daarbij klinkt, weerspiegelt de smaak van de overledene of de nabestaanden. We horen de *soundtrack* van het geleefde leven. Dat het muzikale antwoord op de dood ook heel anders kan klinken, leren we uit een rondgang langs diverse culturen.

DE BERAWAN OP BORNEO: EEN NACHT LANG ZINGEN

Een bijzonder dodenritueel treffen we aan bij de Berawan, een volk dat leeft op het eiland Borneo, Indonesië. Het dodenritueel bestaat uit twee fasen. In de eerste fase wordt de overledene begraven in een tijdelijk graf. Na een jaar of langer vindt de tweede, definitieve begrafenis plaats. De uitvaartrituelen, zowel in de eerste als tweede fase, duren vier tot tien dagen. Elke avond worden er gezongen ten gehore gebracht. Deze gezangen dienen om de geest of ziel van de overledene naar het land van de doden te begeleiden. De antropoloog Peter Metcalf heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar de inhoud van de 'death songs'. In het boek

Celebrations of Death (1991) beschrijft hij dat met name de gezangen op de laatste avond, vlak voordat de resten van de overledene naar de laatste rustplaats worden gebracht, erg belangrijk zijn. In deze gezangen krijgt de ziel instructies voor de reis naar het dodenrijk. De zangleider staat naast de kist met in zijn hand een lange bamboestok. Met die stok slaat hij enkele malen stevig op de kist, die gaat resoneren. Tegelijkertijd roept hij de ziel op om zich klaar te maken voor de reis. Eerst krijgt de ziel de instructie naar de rivier te gaan om zich te wassen. Vervolgens wordt de ziel verteld dat hij mooie kleren aan moet trekken. Daarna krijgt de ziel de opdracht het huis te verlaten, zonder om te kijken, en met een kano de rivier op te gaan, stroomopwaarts. Op dat moment verandert het gezang: in achtereenvolgende verzen stelt de reizende ziel van de overledene vragen die door de gemeenschap worden beantwoord. De ziel begint, gebruikmakend van de stem van de zangleider: 'Wat is dit voor plaats, levenden?' En allen antwoorden: 'Dit is het gemeenschapshuis, dode.' Achtereenvolgens worden alle plaatsen beschreven die de dode tegen zal komen op zijn reis over de rivier. Na elke drie of vier verzen krijgt de ziel de aansporing om stevig door te varen. Het noemen van de plaatsen is tegelijkertijd verbonden met de geschiedenis van de Berawan. De ziel vaart niet alleen stroomopwaarts naar het rijk van de doden, maar ook terug in de tijd. Het dodenritueel is daarmee tegelijkertijd het in herinnering roepen van het rijke verleden van de Berawan, een verwijzing naar de mythische plaatsen en helden. Het reciterend zingen duurt acht tot tien uur en gaat door tot de dageraad.

CHINA: PROFESSIONEEL KLAGEN EN ROUWEN

In diverse landen, waaronder China, Taiwan, Kenia en het bij Italië horende eiland Sardinië, worden soms professionals ingehuurd om te

huilen, klagen en rouwen bij een begrafenis. Deze professionals kunnen de nabestaanden helpen hun verdriet te uiten, maar vaak worden zij ingezet om de status van de overledene te laten zien. Het aanzien van de overledene is af te lezen aan het aantal ‘professionele huilers’ dat is ingehuurd. De inzet van professionele huilers heeft overigens oude papieren. Het wordt al genoemd in de Bijbel, in het Eerste of Oude Testament, onder andere in het boek Amos, waarin sprake is van ‘klaagzangers om te rouwen’ (Amos 5,16).

We kunnen de inzet van professionele huilers of klaagzangers zien als een vorm van theater dat keer op keer opgevoerd wordt. De *sound* van de klaagzangers verschilt per cultuur, maar universeel is het huilen, het gejammer en geschreeuw. In Taiwan zingen de huilers klagende gezangen, vaak heel hard met gebruikmaking van een microfoon, in Kenia wordt er vooral heel luid gejammerd. In China begint het rouw-ritueel met klagende gezangen: de ingehuurde klaagzangers roepen het gemis op en benadrukken het verdriet. Maar na de klaagzang klinkt er vrolijkere muziek, soms komt er een buikdanseres binnen, en worden de nabestaanden uit hun verdriet en treurnis gehaald.

De traditie van de klaagzangers kreeg tijdens de coronapandemie bijzondere aandacht dankzij een kunstproject van Taryn Simon, een Amerikaanse, multidisciplinaire artieste. Onder de titel ‘Laments from Quarantaine’ maakte zij video’s van professionele klaagzangers. In sommige video’s horen we traditionele klaagzangen, zoals ze van generatie op generatie zijn doorgegeven. In andere video’s horen we aangepaste klaagzangen, passend bij de situatie van de coronapandemie en de daarbij horende ervaringen van verlies.* Hoe de klaagzangen ook klinken, ze hebben allemaal één duidelijk doel, aldus Taryn Simon: het begeleiden van de levenden in hun verdriet.

NEW ORLEANS: O, WHEN THE SAINTS GO MARCHING IN

Een mooie muzikale traditie zien we in New Orleans, Louisiana: de jazzuitvaart. Europese en Afrikaanse invloeden komen hier samen in een uitvaartritueel waarin muziek een centrale rol vervult. De jazzuitvaart begint bij het huis van de overledene. Familie en vrienden lopen naar de kerk, de begraafplaats of een uitvaartcentrum onder begeleiding van een brassband. Tijdens deze mars klinkt langzame, droevige muziek, bijvoorbeeld een hymne als ‘Nearer my God to Thee’. Na de ceremonie volgt de tocht naar de begraafplaats. Mensen langs de kant van de weg worden uitgenodigd mee te lopen, deze mensen worden aangeduid als de ‘second line’. Ondertussen wordt de toon van de muziek steeds lichter, er komt steeds meer swing in. Na de teraardebestelling, bij de terugkeer van de begraafplaats, speelt de band uptempo muziek, bijvoorbeeld ‘O, when the Saints go marching in’. Juist deze overgang van sombere naar uptempo muziek is kenmerkend voor de jazzuitvaart. De dood wordt als het ware verslagen in en door de muziek. In een verslag van een jazzuitvaart wordt dit als volgt beschreven:

“Nergens anders dan hier dansten mensen in de straten nadat iemand gestorven was. Nergens anders was de warme geur van koud bier van de tap een passende afsluiting voor de begrafenis van een vriend. Nergens anders werd de dood zo gekleineerd. Dat een van ons was doodgaan, was maar een kleinigheid. Niets kon ons allemaal doden. Niets kon ons in bedwang houden.”

De jazzuitvaart werd ook gespeeld bij een bijeenkomst in augustus 2006 ter herdenking van de 1700 slachtoffers die een jaar eerder waren gevallen door de orkaan Katrina.

USA: THE SACRED HARP

In 1844 verscheen in het zuiden van de Verenigde Staten de bundel *The Sacred Harp*. De dood is een dominant thema in de religieuze teksten in dit liedboek. Ruim 150 jaar later zijn er nog steeds mensen die samen, vierstemmig en *a capella*, de traditie van 'Sacred Harp Singing' voortzetten. De Canadese etnomusicoloog Frances Miller deed onderzoek naar Sacred Harp Singing in de Verenigde Staten en Canada. De inhoud van de teksten uit *The Sacred Harp* past eigenlijk niet meer bij de hedendaagse religieuze en culturele opvattingen over leven en dood en toch blijft de traditie van Sacred Harp Singing voortbestaan. Hoe kunnen mensen van nu, gelovigen en niet-gelovigen, deze teksten blijven zingen?

Het antwoord op deze vraag, is, aldus Miller: een nostalgisch verlangen naar gemeenschap. In de gefragmenteerde westerse samenlevingen waarin wij leven, is er bij velen een sterke behoefte aan een gemeenschappelijk gedeeld model om verdriet en rouw te uiten. Sacred Harp singers vormen een gemeenschap, in hun bijeenkomsten herdenken ze de zangers die sinds de vorige zangbijeenkomst overleden zijn. Het vierstemmig samen zingen van de oude gezangen komt dan ook niet alleen voort uit het verlangen een traditie in leven te houden, maar is ook een bewuste confrontatie met de eigen sterfelijkheid. En de gedachte voort te leven in de harten en gedachten van de zingende gemeenschap is heel troostrijk. Ik zie hierin parallellen met het moderne Requiem als een voortdurende confrontatie met en reflectie op sterfelijkheid en dood, resulterend in troostende muziek waarin we ons gezamenlijk, als gemeenschap van musici en luisteraars, onderdompelen.

* Enkele video's zijn te zien via de website van de New Yorker: Teresa Mathew, *Professional Mourners' Laments from Quarantine*, 9 juni 2020, zie: <https://www.newyorker.com/culture/video-dept/professional-mourners-laments-from-quarantine>.

Omdat ieder leven telt

NICOLINE BAARTMAN

OMDAT IEDER LEVEN TELT

Met zijn Bosch Requiem ‘van bloemen en wolken’ eert Hawar Tawfiq zowel de doden als het leven zelf, in al zijn eenvoud, schoonheid en drama. ‘Ik wil juist de menselijke kant belichten.’

‘De meeste requiems zijn zwaarmoedig en dramatisch, omdat de dood als iets zwaars wordt voorgesteld. Maar wie zegt dat het zo moet?’ Hawar Tawfiq zit achter zijn iPad op zijn zolderkamer in Oss als hij dit zegt. Het is half augustus; hij voelt de toenemende druk, de deadline is al verschoven, maar af is zijn requiem nog niet, bij lange na niet. ‘Het vijfde deel is bijna klaar. Daarna ga ik terug naar het derde deel, dat moet ik nog helemaal schrijven.’ Opschieten moet hij, zodat de solist, bariton Thomas Oliemans, op tijd zijn partijen kan instuderen.

Requiem des Fleurs et des Nuages is de titel: ‘Requiem van bloemen en wolken’, naar een gedicht van de Koerdische schrijver Bachtyar Ali. Zo eenvoudig als die titel klinkt, zo wilde hij het onderwerp ook graag benaderen; het requiem ontdoen van zijn religieuze beladenheid en juist ‘het menselijke en het universele van de dood’ belichten.

De wereldlijke teksten moesten deels Nederlands zijn en deels afkomstig zijn uit zijn eigen cultuur. Bij die zoektocht, een eindeloos karwei, kreeg hij assistentie van Martin Hoondert, universitair docent in rituele studies. De gedichten van Hans Andreus en Anton van Wilderode – die Hoondert aandroeg – en van Bachtyar Ali worden afwisselend in het Russisch, Frans, Nederlands en Italiaans gezongen. ‘Om het universele aan te geven; hoe verschillend we ook zijn, we leven op dezelfde planeet, we zouden verdriet en vreugde moeten delen. Onze tijd is een enge tijd, het lijkt alsof sommige levens niet tellen.’

OVERLEVINGSMANNETJE

Hijzelf heeft geluk gehad. In 1998 ontvluchtte hij in zijn eentje Noord-Irak. Amper zestien was hij toen hij in Nederland werd opgevangen, maar toen moest zijn grootste strijd, 'een nachtmerrie', nog beginnen. 'De procedure voor mijn verblijfsvergunning heeft vijftien jaar geduurd – die vijftien jaar waren ook heel zwaar.'

Het 'overlevingsmannetje' in hem is sterk ontwikkeld, weet hij. En hij is reuze dankbaar dat grote namen uit de Nederlandse muziekwereld pal voor hem stonden, zich liefdevol over hem ontfermden, brieven schreven, gesprekken voerden met de IND. 'Maar het is ook triest.' Want als hij niet die veelbelovende viool- en compositiestudent aan het conservatorium van Tilburg was geweest, had hij het kunnen schudden. 'Terwijl ieder leven telt – dat is zeker ook een inspiratiebron voor het requiem.'

Toen November Music hem eind 2019 benaderde, was Tawfiq er niet helemaal zeker van of hij de opdracht moest aannemen. 'Er zijn al zo veel mooie requiems geschreven.' Hij zou het over een andere boeg gooien, dat stond vast.

Hij dacht terug aan het Gilgamesj-project. Daarin begeleidde hij drie Tilburgse conservatoriumstudenten bij het schrijven van een compositie over onsterfelijkheid, het thema van het heldenepos. Terugkerende vraag: wat zou jij doen als je onsterfelijk was? Ondertussen coachten zijn studenten weer middelbare scholieren die zelf ook een stuk schreven over dit onderwerp. Op een van de middelbare scholen zaten veel Syrische vluchtelingen, vertelt Tawfiq. 'De Nederlandse leerlingen hadden allemaal dromen en ideeën, maar de Syrische kinderen wilden helemaal niet onsterfelijk zijn. Die zeiden: "Mijn geliefden gaan dood en ik blijf achter? Dat is alleen maar lijden. Ik hoop dat ik een mooi leven heb zolang ik leef, maar doodgaan is gezond, het hoort erbij." Dat vond ik heel diep voor kinderen van die leeftijd.'

En hij bedacht wat hij zelf tegen zijn nabestaanden zou zeggen in die laatste momenten. 'Ik zou zeggen: Wees niet triest, leef je leven. Het is kort, maar geniet van elke dag en alle mooie dingen.'

Het requiem, zijn eerste grote stuk voor orkest en stem, draagt hij op aan zijn uit Roemenië afkomstige leermeester Alexander Hrisanide (1936-2018), een vaderfiguur voor hem.

Tawfiq vertelt hoe hij in zijn tweede jaar ten einde raad naar hem toe was gegaan. Hij ging stoppen met componeren, de belasting was te groot: met de vioolstudie, de taallessen en de IND-procedure erbij. Maar Hrisanide stak er een stokje voor. 'Hij zei: "Huil maar, huil maar uit. Maar je gaat niet stoppen, je bent jong, je kunt het." Vanaf die tijd kreeg ik vaak van hem te horen als ik een stuk af had of er was iets goed gelukt: "En jij wilde stoppen!"'

Die triomfantelijke woorden sterken hem nog altijd, zegt hij. Ook nu, terwijl hij tegen de klippen op werkt om zijn requiem te voltooien. En anders roert het overlevingsmannetje zich wel. Aan het werk dus. 'Ik heb geen seconde te verliezen.'

Bouw samen een troostrijk muziekritueel

MARK VAN DE VOORT

BOUW SAMEN EEN TROOSTRIJK MUZIEKRITUEEL

Muziekrituelen zoals een requiem zijn onlosmakelijk verbonden met ons leven. Tijdens een speciaal educatief traject van November Music bedenken Bossche basisschoolleerlingen hun eigen muziekceremonie. Een spannend scheppingsproces dat op film wordt gedocumenteerd.

Golf na golf, een zacht maar dwingend ritme ontvouwt zich langzaam. Violen, gitaren, trommels en zelfs een melodica lopen voorop in de parade. Leerlingen van basisschool Meander in Den Bosch gaan helemaal op in hun spel. Componist en docent Remy Alexander zweept met brede armgebaren en sprongetjes zijn vrolijke clubje muzikanten nog eens op. Het zijn de eerste smartphonebeelden van een reeks ontwapenende muziekworkshops voor schoolgaande jeugd die plaatsvonden in najaar 2021.

De workshops zijn een centraal onderdeel van het educatietraject *Muzikale rituelen* dat November Music heeft opgezet rondom het jaarlijkse Bosch Requiem. Hawar Tawfiq, de componist van het Bosch Requiem van dit jaar, koos een meer spirituele, levensomarmende benadering van de dodenmis voor zijn *Requiem des Fleurs et des Nuages*. Muziek als overgangsrite en troost voor de overlevenden.

Het louterende muziekritueel is ook het hoofdthema tijdens de schoolworkshops. 'We oriënteren ons zo breed mogelijk op het thema,' vertelt Remy Alexander, componist en educatiecoördinator van November Music. Naast het workshoptraject rondom het Bosch Requiem zet Alexander zijn schouders ook onder het educatieproject *So You Think You Can Write a Strijkkwartet*, een door het Ragazze Quartet geïnitieerd project dat in samenwerking met November Music ook een Bossche tak heeft. In deze serie workshops componeren kinderen een eigen strijkkwartet, dat uitgevoerd zal worden tijdens het festival.

Beelden uit de film 'Samen'

Samen met componiste Anne-Maartje Lemereis runt Alexander de educatieve stichting In de Knop. 'Samen willen we de liefde voor componeren op de kaart zetten in het muziekonderwijs,' vat Alexander samen.

SLAAPLIEDJES

Iedereen droomt er stiekem wel eens van om zelf een muziekstuk te scheppen. Tijdens het educatietraject *Muzikale rituelen* vormt zo'n gezamenlijke compositie het daverende slotakkoord. Aan het project wordt deelgenomen door leerlingen van basisscholen Meander en De Kruisboelijn in Den Bosch. Remy Alexander leidt de Bossche basisschoolleerlingen eerst rond in de wondere wereld van het muziekritueel. 'Ik zoek naar directe, herkenbare aanknopingspunten. Over de dood en het requiem kun je niet met alle basisschoolleerlingen even makkelijk praten. Maar een muziekritueel als *Happy Birthday* en slaapliedjes dat kennen ze allemaal. Bij slaapliedjes laat ik ze kennismaken met het hele spectrum: van Brahms' *Wiegenlied* tot Chinese en Spaanse slaapliedjes. Eenvoudige, rustige liedjes die je in slaap moeten sussen. Zo'n muziekritueel heeft voor iedereen op deze wereld dezelfde werking.'

Tijdens zijn workshops gaat Alexander ook in op de verschillende religieuze muziekrituelen. 'Ik behandel vooral het christendom, het boeddhisme en de islam. Religies die al eeuwenlang vaste muzikale rites omarmen. Zo is de oproep tot gebed in de islam heel indringend en herkenbaar. In het christendom zie je dat weer terug bij het luiden van de kerkklokken. Een uitnodiging om de kerk te betreden. Een welkomstritueel dat ze in het boeddhisme verklanken met langzame, steeds heftig wordende ritmes op enorme drums.'

Vanzelfsprekend roert Alexander ook het thema 'requiem' aan. 'Ik leg dan de nadruk op het bieden van troost bij verlies. De muziek van een

requiem kan je bemoedigen. Een universele kracht die veel muziek heeft. Mooi voorbeeld dat ik dan aanhaal is Benjamin Britten's *War Requiem*. Hij was een van de eerste componisten die zijn requiem niet aan één persoon opdroeg, maar aan alle slachtoffers die vallen tijdens een oorlog.'

Wanneer verlies en de dood ter sprake komen in de klas, gaat Alexander daar zo open mogelijk mee om. 'Sommige leerlingen hebben een grootouder of huisdier verloren. Dat moet je bespreekbaar durven maken, al gaan de meeste leerlingen niet meteen de emotionele diepte in. Liever schakelen ze dan snel over naar een vrolijker onderwerp. Dat is eigen aan kinderen.'

FILMTEAM

Uiteindelijk gaan de leerlingen gezamenlijk aan de slag met een eigen troostrijk muziekstuk. Bij de leerlingen van De Kruisboelijn uit de Bossche wijk Kruiskamp is dit maakproces vastgelegd door een camera-team. De Kruisboelijn is een basisschool die zijn leerlingen gericht kennis laat maken met de verschillende religies en culturele tradities die er op de school zelf en in de samenleving worden aangetroffen. Regisseur Frank van Osch verwerkt de beeldenstroom tot een korte documentaire die via het YouTube kanaal van November Music en voorafgaand aan de première-uitvoeringen van Tawfiqs Bosch Requiem is te zien.

De groep Kruisboelijn-leerlingen wordt nauwgezet gevolgd tijdens twee workshops. En componist Hawar Tawfiq is te gast tijdens de slotbijeenkomst. 'Hij kan heel beeldend vertellen hoe het is om een requiem te componeren,' weet Alexander. 'Leden van ensemble VONK spelen een gedeelte van Mozarts *Requiem*, en daarna presenteert de hele klas hun troostende muziekritueel.'

Hawar Tawfiq in gesprek met de leerlingen.

Alle leerlingen mogen een lievelingsinstrument ter hand nemen en samen creëren ze stapje voor stapje een opbeurend muziekstuk. Dirigent Remy Alexander geeft aan de hand van een routekaart de opbouw van het stuk aan. 'Een woord als 'partituur' zegt de leerlingen niet zoveel,' merkt Alexander op. Hij is het gewend om met groepen te werken. 'Ik kan strikt zijn als het nodig is,' glimlacht hij. 'Bij een groep van 24 kinderen moet je goed aanvoelen wanneer je wel en wanneer je niet de teugels moet laten vieren. Om dan samen zo'n muziekstuk van de grond te tillen is een overweldigende ervaring.'

Dit programma kwam tot stand met steun van arrangeur Geert van Bortel, Provincie Noord-Brabant.

Requiem des Fleurs et des Nuages

HAWAR TAWFIQ

REQUIEM DES FLEURS ET DES NUAGES

Waarom schrijf ik een Requiem? Dat is de belangrijkste vraag die ik mijzelf heb moeten stellen bij deze opdracht. Er zijn al zoveel mooie Requiems geschreven, wat zou ik er nog aan toe willen voegen? En als een Requiem een mis is ter ere van de doden, waarom moet het dan zwaarmoedig zijn? De meeste Requiems zijn zwaarmoedig en benaderen de dood vanuit een religieuze hoek. Het was me vanaf het begin al duidelijk dat ik af wilde van de gebruikelijke religieuze tekst, waaruit de overtuiging klinkt de waarheid te kennen. Nietzsche zegt: *overtuigingen zijn gevaarlijkere vijanden van de waarheid dan leugens*. Er zijn veel mysterieuze vragen in ons bestaan en mensen willen graag een helder antwoord. Religies geven bij mysteries vaak duidelijke verklaringen, die de waarheid heten te zijn. Maar ik wilde voor mijn Requiem juist meer genieten van het mysterie zelf, en niet zozeer een antwoord of verklaring ervoor zoeken en vinden.

En voor wie wilde ik een Requiem schrijven? Voor de doden of voor de nabestaanden? En welke doden? Er is verschil in beladenheid bij de dood van een jong iemand die in het begin van zijn leven onverwachts sterft, en iemand die alle moois gezien heeft en eigenlijk dood wil gaan, maar het niet kan! En nabestaanden hebben natuurlijk altijd verdriet: verdriet dat je je geliefde niet meer kunt zien, dus op zo'n moment huil je ook voor jezelf. Als een Requiem een muziekstuk moet zijn voor nabestaanden of voor een jong persoon die overlijdt, dan begrijp ik die zwaarbeladenheid wel.

Met deze gedachten kwamen er weer meer concrete ideeën in me op: politiek, religie en gevoel van nationalisme hebben ons steeds verder uit elkaar gedreven. Kunst en muziek zijn juist manieren waarop mensen

elkaar weer kunnen vinden. We delen ons verdriet en onze vreugde met elkaar, ongeacht waar we vandaan komen. Daarom wilde ik een Requiem schrijven waarin ik vooral een universeel menselijke kant kan laten zien. Om dat te bereiken, begon ik met zoeken naar teksten uit verschillende culturen waarin het thema ‘dood’ niet-religieus en niet-zwaarbeladen wordt benaderd. Ik kende al een aantal gedichten over de dood uit mijn geboorteland, maar ik wilde een grotere diversiteit. Voor het vinden van die variatie aan teksten heeft *November Music* mij gekoppeld aan Martin Hoondert, universitair docent rituele studies. Na een lange zoektocht hebben we gekozen voor gedichten van Bachtar Ali, Hans Andreus en Anton van Wilderode. Deze zijn vertaald in het Russisch, Frans en Italiaans, en een van de gedichten is in de originele taal gebleven: het Nederlands.

Het Requiem heb ik opgedragen aan mijn leermeester Alexander Hrisanide. Het gevoel dat ik daarbij had, sloot aan bij het concept voor mijn Requiem. Hrisanide was positief ingesteld van karakter, was zeer intelligent en sprak verschillende talen: Frans, Italiaans, Engels, Russisch, Nederlands, Duits en Roemeens. Hij beschouwde het Frans als zijn tweede moedertaal, omdat hij het al sinds zijn kindertijd sprak. Hij heeft compositie gestudeerd bij de Roemeense componist Mihail Jora en later bij Nadia Boulanger. In Nederland gaf hij piano- en compositielessen op drie conservatoria: in Tilburg, Rotterdam en Amsterdam. Hij bracht zijn laatste levensfase noodgedwongen in een zorginstelling door, waar ik hem regelmatig ging opzoeken. Zijn lichaam had het opgegeven en hij zei vaak: ‘Ik wil doodgaan, maar iedere ochtend word ik weer wakker!’ Ik vond het altijd moeilijk hem daar weer achter te laten. Op een keer zei ik bij het weggaan: ‘Ik maak me zorgen om jou.’ Waarop hij antwoordde: ‘Ik maak me ook zorgen om jou. Ik heb mijn

leven geleefd, het is mooi geweest, maar als ik nu naar de wereld kijk, dan maak ik me erg zorgen om jou, hoe zou jouw leven eruit moeten zien?’ Dit gevoel van zorgen om en liefde voor de nabestaanden is zeker een inspiratiebron geweest voor mijn Requiem. Het gevoel dat je je nabestaanden in goede handen en zonder verdriet wil achterlaten.

Uit deze gevoelens, overwegingen en inspiratiebronnen ontstond mijn constructie van een Requiem met vijf delen.

Het eerste deel is een introductie van het orkest, en is donker en mysterieus qua sfeer. Tijdens deze inleiding is de bariton-solist niet te zien op het podium, maar na enkele minuten verschijnt deze langzaam en begint deel II. Deze twee delen lopen ononderbroken in elkaar over. De bariton begint zijn eerste zinnen in het Russisch: *Luister, want de dood is niet het sterven!* Alsof hij uit de dood herrezen is en ons iets nieuws wil vertellen, zo verandert beetje bij beetje de sfeer en komt er meer licht in de muziek.

Deel III, *Vermoorden van de tijd!* is heftig, en is eigenlijk een kritische kijk op hoe we leven, hoe we onze tijd niet goed benutten, en hoe we altijd in strijd zijn met de tijd en met onszelf.

Deel IV gaat over het mysterie: *Een doolhof van doodstille gangen*. Niet-beantwoorde vragen roepen ook angst op, en een gevoel van verdwijning. Ikzelf heb juist in dit deel genoten van het mysterie in de klank! Naast variaties in de muziek heb ik ook gebruik gemaakt van variaties in de tekst:

- A- Een doolhof van doodstille gangen, waar een mist van lamplicht hangt. /
- B- Een mist van lamplicht hangt in een doolhof van doodstille gangen. /
- C- In een doolhof van doodstille gangen hangt een mist van lamplicht. /
- D- Doodstille gangen in een doolhof waar een mist van lamplicht hangt. /
- E- Doodstille gangen, een doolhof waar een mist van lamplicht hangt.

Deel V is positief en geïnspireerd door het gedicht *Grootseheid*. Dit deel is het meest lichtvoetige deel, vol verwondering over het mysterie van ons bestaan. Met variaties komen fragmenten van de voorgaande delen erin terug, maar in eerste instantie zullen die niet herkend worden. De titel van het Requiem is een verwijzing naar de tekst van dit vijfde deel – *Dood geeft ons de kans om bloem te zijn, om wolk te zijn, om water te zijn* – in het Frans: de lievelingstaal van Alexander Hrisanide.

Libretto

Requiem des Fleurs et des Nuages

VOOR BARITON EN ORKEST

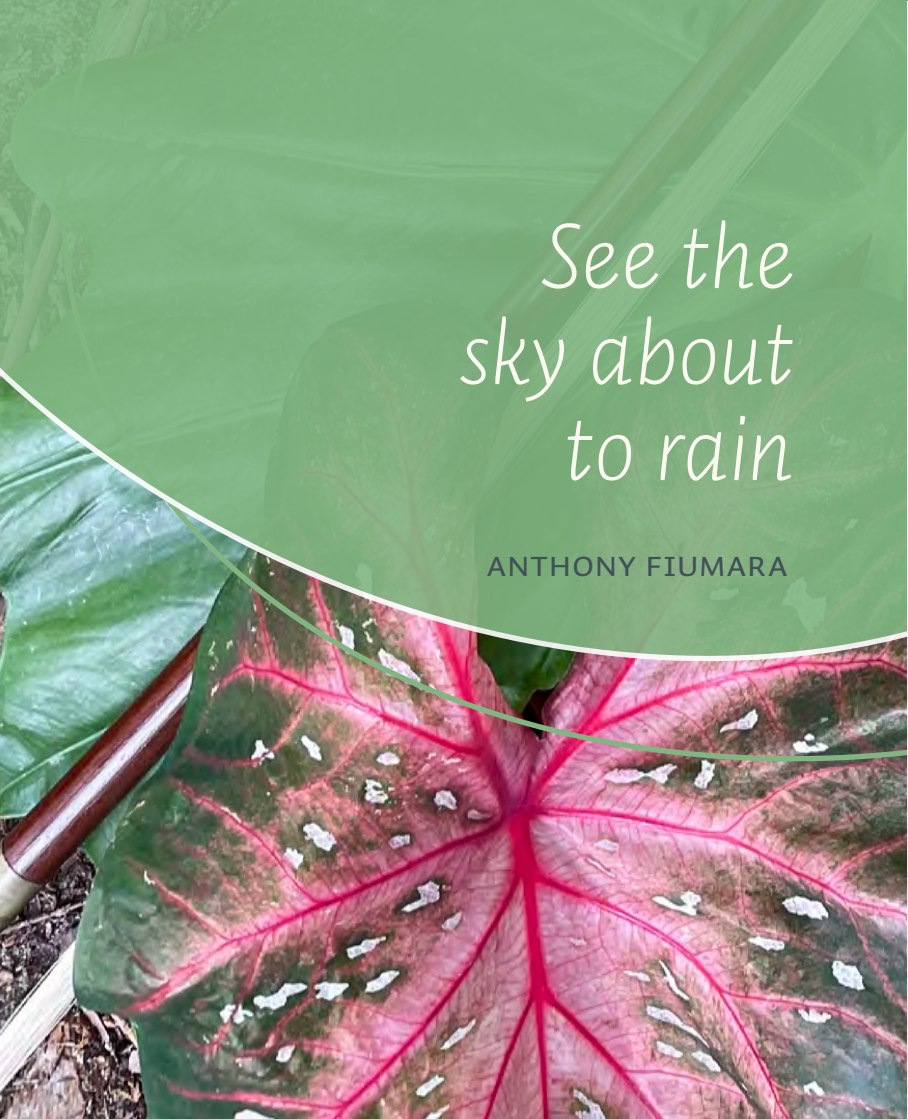
Opgedragen aan Alexander Hrisanide

*Met gedichten van Hans Andreus, Bachtyar Ali en Anton van Wilderode.
Libretto door Martin Hoondert en Hawar Tawfiq*

GEZONGEN TAAL	OORSPRONKELIJKE TAAL	NEDERLANDSE VERTALING	ENGELSE VERTALING
I Introduction		I Introduction	
II Slushaïte	II Luisteren	II Luisteren	II Please listen
Slushaïte, potomu chto smert' - eto ne smert'. To, chto nazyvayetsya smert'yu, nakhoditsya v inom napravlenii, pozadi nas, vnutri nas, pozadi nas.	Luister want de dood is niet het sterven. Dat wat men de dood noemt ligt in omgekeerde richting, achter ons, in ons, achter ons. Hans Andreus (1926-1977) Uit het gedicht <i>Horen</i>	Luister want de dood is niet het sterven. Dat wat men de dood noemt ligt in omgekeerde richting, achter ons, in ons, achter ons. Hans Andreus (1926-1977) Uit het gedicht <i>Horen</i>	Please listen death is not the same as dying. What is called death exists, in reverse order, behind us, inside us, behind us. Translated by: Moze Jacobs
II Слушайте			
Слушайте, потому что смерть – это не смерть. То, что называется смертью, находится в ином направлении, позади нас, внутри нас, позади нас. переведено: Maya Fridman			

GEZONGEN TAAL	OORSPRONKELIJKE TAAL	NEDERLANDSE VERTALING	ENGELSE VERTALING
III Tuer le temps Nos vies consistent à assassiner le temps. Comme des navires ouvrent le feu, l'un sur l'autre, ainsi nous traitons le temps. Le temps est un grand navire cargo: nous devons le faire couler. Nous sommes des pirates sur la mer sombre et nous attaquons le temps. Nous pourchassons le temps: voilà comme les heures nous fuient. Nous tuons chaque seconde atteinte. La mort c'est quand il n'y a plus de temps à tuer, plus de seconde pour s'enfuir. Notre travail consiste à assassiner le temps. Tant que nous vivons sur terre, nous luttons, nous assassinons le temps, noyons les jours et détruisons les années. Librement traduit d'un poème de Bachtyar Ali (1966) Traduction: Kim Andringa	III نشت شوک تاک هنا مه نشت شوک تاک ی او د تاکس مه ئی ی نای ژ هوه که هی هب نشت نه د پوټ تاک هی تشه که و هوه که هی هب نشت نه د پوټ تاک و مه ئی تاک ته د هی هروه گ ی کی پوټاپ تاک نشتی کنخی ب اده کی رات ایره د مه ل نه ته چه کئی له م ټو ک مه ئی نشتی رگه د تاک و هب اگئی نشتی که د دواړه تاک و مه ئی تاک هت اع هس نشتی که ریس نشتی له هه ادانامه د ره ب له که هی که رچ ره ره نه ده گه د مه ئی نشتی ژوک ی ده تشتی نامان تاک و ی دی هک هی هوه ئی درم نشتی ژوک ی ب تاک ب اړ نامتسه د له تشتی نامان که رچ نشتی ژوک ب تاک و هی هوه ئی نشتی ی شری نشتی نه ده ده رتشتسه م هه رسه لالت نشتی ژوک هه تاک نشتی که د ره ش نشتی که د نه د اړق لاس نشتی کنخه د ژوړ له ده رای تخه ب Uit gedichtenbundel: نم ژود یت شه که یه ئی، تس ژود یرنه د نه ب یه ئی (Vriendelijke haven, vijandig schip) Uitgever: Andeshé, Sulaymaniya, 2009	III Vermoorden van de tijd Ons leven bestaat uit het vermoorden van de tijd. Hoe schepen elkaar onder vuur nemen, zo doen wij hetzelfde met de tijd De tijd is een groot vrachtschip: wij moeten het tot zinken brengen. Wij zijn piraten op de duistere zee en we vallen de tijd aan. We jagen op de tijd: kijk hoe de uren ons ontvluichten. Iedere seconde die we bereiken, doden wij. Dood is wanneer er geen tijd meer is om te vermoorden, geen seconde meer om te vluchten. Ons bestaan is het vermoorden van de tijd. Zolang we op aarde leven, vechten we, vermoorden we de tijd, verdrinken we de dagen en vernietigen we de jaren. Bachtyar Ali (1966) Vertaling: Hawar Tawfiq	III Killing time Our life consists of murdering time. Ships turn their guns on each other, and we treat time the same, Time is like a giant cargo ship, we need to sink it. We are pirates on the obscure sea attacking time. We hunt time, we watch the hours slip through our fingers. Each time we reach another second, we kill it... Death means there is no time left to kill... no more seconds to lose... Our work consists of assassinating time... As long as we live on this earth... we fight, we liquidate time, we drown the days and annihilate the years. Bachtyar Ali (1966) Translated by: Moze Jacobs

GEZONGEN TAAL	OORSPRONKELIJKE TAAL	NEDERLANDSE VERTALING	ENGELSE VERTALING
vervolg V Grandezza Vieni, amico, ammiriamo assieme la grandezza di un singolo filo d'erba, circondato da fiori, avvolti dal respiro affranto della rugiada mattutina Ma mio caro amico, la più grande di tutti è la morte... che ci dà la possibilità di essere fiore, di essere nuvola, di essere acqua Lei ci aspetta...così da poter essere invasi dal profumo dell'amore, E quando siamo travolti dalla bellezza, finalmente ci chiama, gentilmente, come una madre. Torna tra le mie braccia ... torna tra le mie braccia ...è tutto passato ... Bachtyar Ali (1966) Tradotto da: Martina Forni	vervolg V من ئۆمەددا ناكەت شىيەروھەل ...نەندەرم ئۆزۈڭدەك رەھبەرگە كەتتىش ۈمەھەل مەلەپ نەببە، لۇگەب نەببە، ئۆتەدەن ئامتەھەدەك ۋائەب نەببە، رەھەب ئۆتەھەل نەببەپ ... تۆت سەھەدە نامرەسەل قەشەق كەھ ۋەھەمەب، نەببەپ ئۆتەن ئاۋچەل كەتتەك تەكەدە نامگەن ئاپ كەتتەك ... نەم شەھەپ ۋەب ۋەھەنرە ۋەتەت ئۆتە ... نەم شەھەپ ۋەب ۋەھەنرە ئۆلەك رەتتەپ Uit gedichtenbundel: نەم ژۇدەت شەكەي ئۆتە، تەسۋەدە نەببەي ئۆتە [Vriendelijke haven, vijandig schip] Uitgever: Andeshé, Sulaymaniya, 2009	vervolg V Grootseid Kom vriend, laten we samen naar de grootsheid van een grasspriet kijken, bezaaid met bloemen, vol weemoedige adem van ochtenddauw Maar beste vriend, de grootste van allemaal is de dood... die ons de gelegenheid geeft, om bloem te zijn, om wolk te zijn, om water te zijn Hij wacht op ons... zodat we vol kunnen zijn van parfum van liefde En wanneer we vervuld zijn van schoonheid, roept hij ons, als een moeder zo lieflijk: Kom terug in mijn armen... Kom terug in mijn armen... het is voorbij Bachtyar Ali (1966) Nederlandse vertaling: Hawar Tawfiq	vervolg V Greatness Come my friend, let us gaze at the greatness of a blade of grass which is full of discrete flowers, sorrowful breath of the morning dew But the most magnificent of all is death my friend... that gives us a chance, to become flowers, to become clouds, to become water It awaits us... to be filled with the fragrances of love When we are filled with beauty, it calls us with a motherly kindness: Come back to my arms... Come back to my arms... it is time Bachtyar Ali (1966) Translated by: Dalia Kaikhasraw

See the sky about to rain

ANTHONY FIUMARA

SEE THE SKY ABOUT TO RAIN

Mijn studio bevindt zich op de bovenste etage van mijn huis. Door de ramen kijk ik uit over andere gebouwen in de stad, maar ik zie iedere dag weer vooral de wolken door de lucht bewegen. Ik ben altijd weer onder de indruk van de voortdurende gestage verandering van hun vormen en kleuren. De zware wolken zijn mooi, ver weg en tegelijkertijd dichtbij, indrukwekkend en tijdloos – iedere keer als ik ernaar kijk.

Hun stille zweven in een bewegingloos firmament lijkt een groot deel van hun kracht te zijn. Voor mij representeren ze het verstrijken van de tijd en de onvoorspelbaarheid van de toekomst.

Tijd verloopt verschillend voor verschillende wezens en dingen. Zoals de wolken zijn onze levens kort en vluchtig. De afgelopen maanden hebben dat meer dan ooit duidelijk gemaakt. Toch houden we altijd weer hoop. Alsof we naar de lucht kijken, wachtend op een verlossende regenbui.

See the Sky About to Rain is in opdracht geschreven voor de philharmonie zuidnederland. Eerste uitvoering door de philharmonie zuidnederland en Duncan Ward, dirigent, in Theater aan het Vrijthof, Maastricht.

Anthony Fiumara was in 2017 festivalcomponist op November Music en componeerde in dat jaar het Bosch Requiem.

Terra Memoria

KAIJA SAARIAHO

TERRA MEMORIA

Terra Memoria is mijn tweede compositie voor strijkkwartet; het eerste stuk, *Nymphaea*, schreef ik in 1987. Er is alweer veel tijd verstreken sinds het ontstaan van *Nymphaea*. Mijn muzikale denkkader is sterk veranderd in die tijd maar mijn belangstelling voor strijkinstrumenten is nog steeds springlevend. Ik ben zeer gecharmeerd van snaargeluid; een rijke, subtiele klank. Ondanks mijn bescheiden bijdrage aan het genre voel ik tijdens het componeren voor strijkkwartet dat ik doordring tot de diepste kern van de muzikale communicatie.

Het stuk is opgedragen aan 'hen die heengingen'. Een paar gedachten hierover. We blijven ons de mensen herinneren die niet langer bij ons zijn. Het materiaal – hun leven – is 'volledig'; er wordt niets meer aan toegevoegd. Maar wij, de achtergeblevenen, worden voortdurend herinnerd aan gezamenlijke ervaringen. Onze gevoelens over de verschillende kanten van hun persoonlijkheid veranderen steeds, bepaalde herinneringen doemen op in dromen. Zelfs na jaren kunnen sommige herinneringen nog van gedaante verwisselen terwijl andere ons voor de geest blijven staan als heldere flarden die we kunnen herbeleven.

Deze gedachten brachten me op het idee om het muzikale materiaal op een specifieke manier te benaderen. Bepaalde eigenschappen ondergaan specifieke transformaties, terwijl andere vrijwel onveranderd blijven, duidelijk herkenbaar.

De titel *Terra Memoria* bestaat uit twee woorden met een rijkdom aan associaties: 'aarde' en 'herinnering'. *Aarde* heeft in dit geval betrekking op mijn materiaal en *herinnering* slaat op de manier waarop ik ermee werk.

Kaija Saariaho is in 2021 festivalcomponist en componeerde in opdracht van November Music nieuw werk voor Accentus.

Hawar Tawfiq (foto Evelien Gudden)

Biografieën

HAWAR TAWFIQ

Hawar Tawfiq is een van de meest actieve Nederlandse componisten van dit moment. Hij heeft gewerkt met verschillende nationale en internationale ensembles en orkesten waaronder Koninklijke Concertgebouworkest, Het Gelders Orkest, Orkest van het Oosten, philharmonie zuidnederland en het BBC Symphony Orchestra. Zijn muziek is onder meer beïnvloed door beeldende kunst. Tawfiq groeide op in een gezin waar schilderen een belangrijke rol speelde in het dagelijks leven. De invloed van zijn oudere broer Salar, een van de invloedrijkste kunstschilders in Noord Irak, is terug te horen in zijn composities. Hawar Tawfiq werd geboren in Sulaymaniya in het Koerdische noorden van Irak. Vanaf jonge leeftijd volgde hij vioollessen van Koerdische docenten die in Bagdad studeerden bij pedagogen uit Moskou.

ED SPANJAARD

Dirigent en pianist Ed Spanjaard werd opgeleid in Amsterdam en Londen. Met de orkesten die nu philharmonie zuidnederland vormen, heeft hij een rijk verleden. Als chef van het Limburgs Symfonie Orkest stond de *Matthäus Passion* op zijn repertoire, alsook symfonieën van Bruckner en opera's van onder meer Mozart, Puccini en Debussy. Bij het Brabants Orkest was er een spectaculaire productie van Verdi's *Aida* en een gefilmde uitvoering van Duruflé's *Requiem* in de Sint Jan van 's-Hertogenbosch. Onlangs was Ed Spanjaard te zien in twee grote muziekdocumentaires. Tijdens Holland Festival speelde hij een rol in de documentaire *Inner Silence* van Frank Scheffer over de samenwerking met traditionele Chinese musici. Ook in *Weggewist* van Harro Henkemans

over het leven en werk van componist en pianist Hans Henkemans kwam Spanjaard uitgebreid aan het woord. Deze film beleefde zijn première tijdens het Nederlands Filmfestival in september 2021. Vier jaar geleden was Spanjaards eerste samenwerking met Hawar Tawfiq rondom de compositie *Unificazione* een groot persoonlijk en muzikaal succes.

PHILHARMONIE ZUIDNEDERLAND

De philharmonie zuidnederland raakt mensen met klassieke muziek. Het gezelschap staat bekend als hét professionele symfonieorkest van Zuid-Nederland en zoekt de verbinding met alle inwoners van Noord-Brabant, Limburg en Zeeland. Dit krijgt philharmonie zuidnederland voor elkaar door een rijk scala aan activiteiten. Van grote symfonische concerten met geliefde repertoirestukken in de concertzalen, tot nieuwe concertformules op onverwachte locaties. Van carnavalsconcerten tot het businessevent *Leading the South*, wetenschappelijk onderzoek in samenwerking met het MCICM en samenwerking met amateurmusici en aanstormend talent. Onder leiding van intendant Stefan Rosu is philharmonie zuidnederland een orkest dat doorlopend haar grenzen verlegt. Educatie staat hoog in het vaandel: het orkest biedt leerlingen van 4 t/m 18 jaar magische momenten met muziek. Zo is philharmonie zuidnederland een orkest van en voor iedereen.

THOMAS OLIEMANS

Bariton Thomas Oliemans is een veelzijdig zanger met een internationale carrière. Niet alleen in de opera voelt hij zich thuis, maar ook in het oratorium, de liedkunst en de lichte muziek. Met zijn breed georiënteerde liedrepertoire is Oliemans een veelgevraagde liedzanger. Zo gaf hij recitals in onder meer het Concertgebouw in Amsterdam, Wigmore Hall in Londen en Tonhalle in Zürich.

ANTHONY FIUMARA

De Nederlandse componist Anthony Fiumara (Tilburg 1968) werd muzikaal opgeleid aan de Universiteit van Utrecht. Hij werkt fulltime als componist, maar hij genoot ook een succesvolle carrière als muziekjournalist, radioprogrammamaker en conservatoriumdocent. Zijn artikelen verschenen internationaal in boeken, tijdschriften en cd-booklets. Anthony was artistiek leider van Orkest De Volharding en Compagnie Bischoff. Hij was medeoprichter van het festival Amsterdam Electric en van het indie-classical ensemble Lunapark. Hij was composer-in-residence bij het Noord Nederlands Orkest en hij schreef muziek voor diverse internationale solisten en ensembles. Anthony woont in Amsterdam, met zijn vrouw Katja en hun kat Cookie.

KAIJA SAARIAHO

Met de grootste fijnzinnigheid ontvouwt Kaija Saariaho een geheel eigen toontaal waarin klank tot in de kleinste details wordt verkend, steeds op zoek naar nieuwe schoonheid. Ze laat als geen ander klankkleuren zingen en onaardse harmonieën oplichten. Muziek die tegelijkertijd robuust en kristallijn is, en hoofd en hart beroert. Grensverleggende muziek van een modernistische vernieuwingsdrift dat een opvallend groot publiek weet te bereiken. Voor haar composities is Saariaho meermaals bekroond, onder meer met de Polar Music Prize 2013 en de Grawemeyer Award 2003 en Grammy Award (Best Opera Recording) 2011 voor haar geliefde opera *L'Amour de loin*.

De in Helsinki opgegroeide Kaija Saariaho kreeg haar eerste compositielessen van Paavo Heininen, en volgde later lessen bij componisten Brian Ferneyhough en Klaus Huber. Aan het IRCAM-instituut in nieuwe thuishaven Parijs maakte ze kennis met de magie van live elektronica en computermuziek. Het was vooral de muziek van de Franse spectralisten

Gérard Grisey en Tristan Murail die haar eigen werk grondig beïnvloedde. Het poëtische spel met uiteengerafelde klankspectra en uitdrukkingsvolle harmonieën raakte haar diep.

MARTIN HOONDELT

Martin Hoondert is universitair hoofddocent / associate professor aan de Universiteit van Tilburg. In zijn onderzoek houdt hij zich bezig met muziek en de dood. Zijn onderzoeksgebied behelst het moderne requiem als verklanking van visies op de dood, requiemconcerten, muzikale repertoires bij uitvaartrituelen, muziek en rouw en muziek en troost. Daarnaast richt zijn onderzoek zich op rituelen en muzikale monumenten in de context van herdenkingen van bijvoorbeeld oorlogen en genocide.

REMY ALEXANDER

Remy Alexander componeert graag en vaak en met veel invloeden. Naast het schrijven en uitvoeren van muziek werkt Remy als workshopleider en muziekdocent en organiseert hij educatieve projecten. Samen met componist Anne-Maartje Lemereis is hij artistiek leider van stichting In de Knop, waar hij zich inzet om componeren een vast onderdeel van alle muziekeducatie te maken. Sinds 2021 is Remy educatie coördinator bij festival November Music. De middelste C is zijn favoriete noot.

MARK VAN DE VOORT

Mark van de Voort (1968) is afgestudeerd als historicus en is werkzaam als freelance muziekjournalist voor onder meer het Brabants Dagblad, VPRO Gids, Luister, deKlank, November Music en andere opdrachtgevers. Daarnaast is hij actief als programmamaker Nieuwe Muziek voor De Concertzender, met als specialisatie eigentijdse Amerikaanse muziek en minimal music.

NICOLINE BAARTMAN

Nicoline Baartman studeerde muziekwetenschap in Utrecht. Ze was jarenlang Volkskrant-redacteur, werkt nu als zelfstandig journalist voor onder meer VPRO Gids en geeft les aan de Schrijversacademie.

FRANK VAN OSCH

Frank van Osch vertelt al ruim 30 jaar verhalen voor televisie, bioscoop en filmfestivals, waaronder *The Mother Of Beauty*, *rk Veulpoeper BV*, *Daten in de dancing* en *Omdat wij mooi waren*. De documentaires van Van Osch zijn persoonlijk, observerend en toegankelijk. Over mensen, hun drijfveren, hun geheimen en hun dromen. Over artiesten, Indonesische troostmeisjes, Portugese strijdlieiders en Amerikaanse iconen als Marilyn Monroe. Het zijn culturele, muzikale en maatschappelijke films met een signatuur: integer, indringend én altijd met een vleugje humor. Frank van Osch is niet alleen filmmaker in hart en nieren, hij is ook gitarist en songwriter. Zijn grote liefde voor muziek speelt dan ook een belangrijke rol in de keuze van onderwerpen.

Medewerkers

REQUIEM DES FLEURS ET DES NUAGES

compositie Hawar Tawfiq

dirigent Ed Spanjaard

bariton Thomas Oliemans

PHILHARMONIE ZUIDNEDERLAND

1e viool Adelina Hasani, Takeshi Kanazawa, Caecilia van Peurseem,
Monique Pellens, David Ernst, Serge Willem, Machiel Swillens,
Daniel Held

2e viool Marleen de Bruin, Marleen Matser, Elitza Nikolova,
Nathalie Neirinckx, Anne van Eck, Julia van Eck-Jegorova

altviool Marc Tooten, Manfred Kloens, Ian de Jong,
Emma van Schoonhoven

cello Paul Uytterlinde, Sanne de Graaf, Saskia Plagge, Anton Ivanov

contrabas Dennis Pientak, Eva Vavrinecz

fluit José Antonio Cabedo Cervera

hobo Vincent van Wijk

klarinet Arno van Houtert, Karel Plessers

fagot József Auer

hoorn Peter Hoebe

trompet Raymond Vievermanns

trombone Roel Avonds

pauken/slagwerk Bas Voorter, Albert Straten, Axel Dewulf

harp Michelle Verheggen

orgel Aart Bergwerff

celesta Pauline Post

SAMEN, FILM

regie, camera, montage Frank van Osch

geluid Frank Ikink, Jelle Oosterveld

extra camera Jan Thijssen

extra montage Jelle Oosterveld

productie Van Osch Films

ontwerp lesplan 'Muzikale rituelen' en workshopleider Remy Alexander

ALGEMEEN

creatief producent Geeske Coebergh

productie assistent Inge de Beus

lichttechniek Wout Panis

met dank aan Jo Timmermans, Wies van Aken, Jheronimus Bosch
Art Center, Deuss Music, Marie Antoinette Sondejker, Huis73: Ineke
Vossen, KC Meander: Roos Braam, De Kruisboelijn: Sabine van Vugt,
Eefje Zoon en alle kinderen van groep 8: Dewi, Ceylin, Sanae, Angel,
Demi, Demian, Djaylan, Sabrin, Melissa, Shay, Elvira, Yosra, Sienna,
Jens, Nigel, Britt, Alperen, Maryam, Tara, Jayden, Chayenna, Ola,
Zeyneb en Insaf

Colofon

TEKSTEN

Nicoline Baartman, ©VPRO
Mark van de Voort
Martin Hoondert
Hawar Tawfiq

VERTALINGEN

Maya Fridman
Moze Jacobs
Martina Forni
Kim Andringa
Hawar Tawfiq
Dalia Kaikhasraw

CAMPAGNEBEELD

Roxanne de Buijzer

LOGO BOSCH REQUIEM

Anke Schalk

GRAFISCH ONTWERP

Bart Smit, De Twee Snoeken

DRUKKER

Drukkerij Tielen, Boxtel

IN OPDRACHT VAN

November Music

OPLAGE

800 exemplaren

ISBN

978-90-77955-45-1

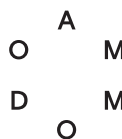

's-Hertogenbosch

Provincie Noord-Brabant

Muziekgebouw

www.novembermusic.net